

Marededéu, quin viatge!

Enric Soler i Raspall

Seguint les passes de
Lluís Domènech i Montaner
per la Noguera Pallaresa
(1904)

Marededéu, quin viatge!

Enric Soler i Raspall

Aquest llibre ha estat editat l'any en què es commemora el Centenari de la mort de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner.

Primera edició: febrer de 2023

- © del text i les fotografies: Enric Soler i Raspall
- © dels mapes: Marc Ancochea
- © de la revisió i correcció: Núria Solano
- © del disseny i la maquetació: Sir Gawain & Co.

© 2023 Tushita edicions
www.tushitaedicions.com
info@tushitaedicions.com

Imprès a: Romanyà Valls
ISBN: 978-84-126030-6-4
Dipòsit legal: B 3322-2023
IBIC: WTL / 1DSEJ / 3H / HBJD
Thema: WTL / 1DSE-ES-J / 3KL / NHD

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni el seu tractament informàtic, ni la seva transmissió a través de qualsevol mitjà, bé sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per enregistrament o d'altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright

Fotografia d'inici de cada jornada: Mirada d'un dels serafins de l'església de Santa Maria d'Àneu (©Enric Soler).

Fotografia de la coberta davantera: «Lluís Domènech i Montaner al castell de Mur. ©Lluís Domènech i Montaner/Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC).

Fotografia de la coberta posterior: Sant Pere del Bungal, 2019 (©Enric Soler).

Fotografia de l'autor a la solapa: més amunt de Sant Romà de Tavèrnoles, 2016 (©Enric Soler).

A la meva família i als amics
que sempre m'han fet costat,
en cadascuna de les meves passes.

A la mare i al pare, que em van ensenyar a caminar.

I a totes les nostres marededús,
dakinis protectores de la terra i les tradicions.

«¿MAREDEDÉU DE QUÈ?»

Perejaume

Be my Lady
Crosby, Stills, Nash & Young

«Quan arribo a dalt el muntanyam del fons, obre els llavis
enrogallats i amb veu quilomètrica em crida “Enriic!”»

Enric Casasses i Pascal Comelade

«Domènec va ser el primer a descriure els conjunts murals del
Burgal, Àneu i Taüll tal com es trobaven l’any 1904, és a dir, tres
anys abans de la seva descoberta oficial.»

Manuel Castiñeiras i Gemma Ylla-Català

Nota explicativa sobre el títol i el text: malgrat pugui semblar que el títol incorre en una errada ortogràfica, no és així. Volgudament inclou una triple funció: jugar amb l’ambigüitat de la interjecció «Mare de Déu!» o «Mare de Déu Senyor!» (en referència al viatge) enfront de la figura genèrica de la Mare de Déu (que inclou a totes les marededeus del nostre panteó, especialment les marededeus trobades), per formar un paral·lelisme amb el títol del meu anterior llibre, *Pantocràtor* (un títol també escollit per fer agafar una mica de «picor urticant» —simpàticament parlant— als estudiosos del romànic, ja que tothom a la vall de Boí encara ara continua anomenant, el Crist en Majestat de Sant Climent de Taüll, «lo *Pantocràtor*», contràriament al que suggereix l’ortodoxia estudiosa); aquest primer llibre i el que ara teniu a les vostres mans, doncs, formen un díptic que, si tot va bé, en el futur esdevindrà un tríptic. Temps al temps...

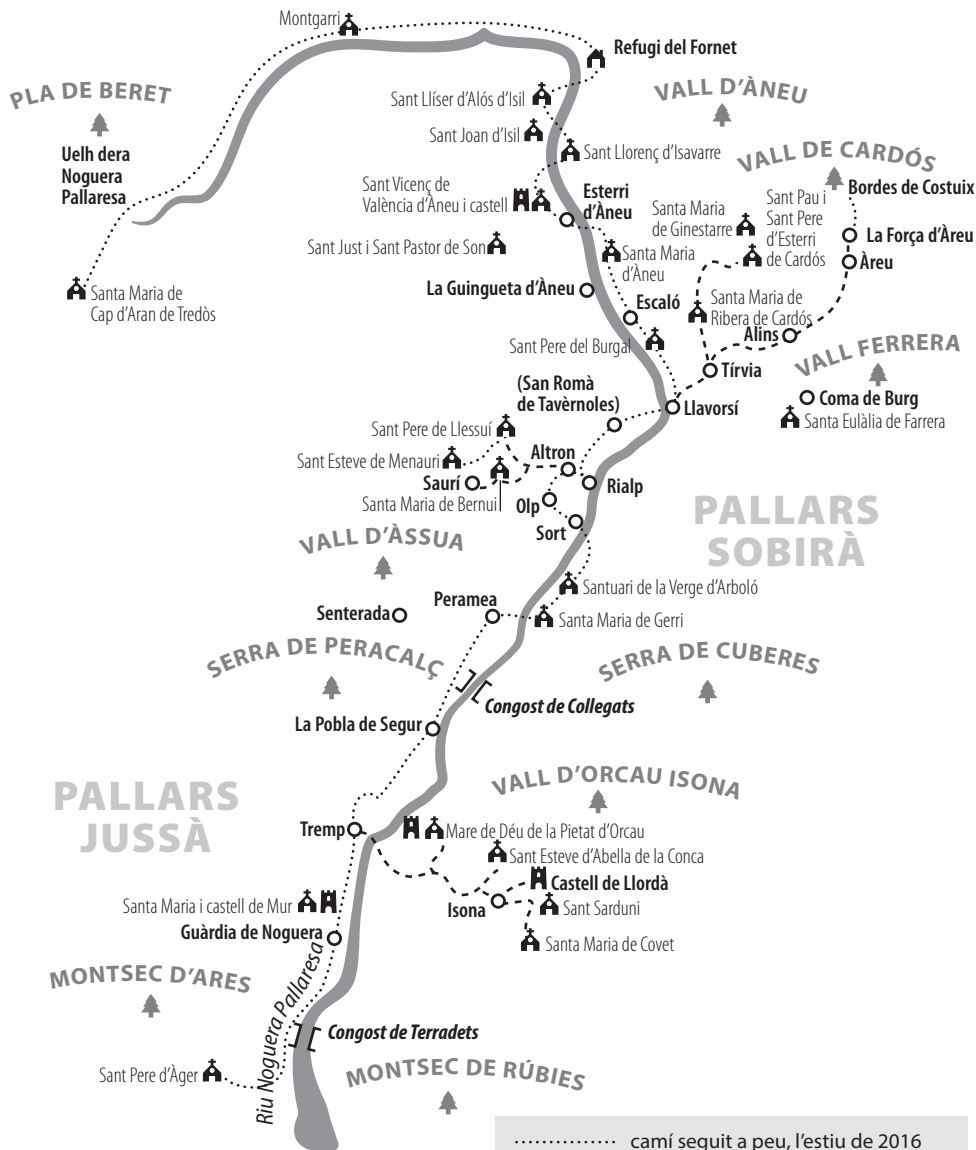
I *marededeu*, junt, perquè es refereix a la talla concreta d’una escultura en fusta (com veureu més endavant) que és la «marededeu d’en Perejaume»; i accentuat («marededéu») per fer referència directa al seu llibre *Treure una marededéu a ballar*, que tant m’ha acompanyat en la part més espiritual d’aquest viatge.

Finalment voldria apuntar que, per tal de no alentir la lectura, he decidit posar en cursiva (tot i que ja van encorsetats entre cometes) els paràgrafs en català antic.

Bon viatge literari!

Enric Soler i Raspall, desembre de 2022

VAL D'ARAN

LA NOGUERA

- camí seguit a peu, l'estiu de 2016
- ruta feta amb cotxe, l'estiu de 2019
-] [congost
- ⛪ església, santuari o ermita romànica
- ⌘ castell d'origen medieval
- (...) poble abandonat

A mode d'entrada

«La vida és un viatge que s'ha
de fer caminant.»

Bruce Chatwin

«Al cap de quaranta minuts, la veueta de
dins del meu cap cridava:

“Es pot saber on t'has ficat!”¹»

Cheryl Strayed

«Ella té rínxols als cabells...»

Roger Mas

No puc més!

...

No puc més, no puc més!

No-puc-més!

Nopucmés!

No p u c m é s

N o p u c m é s

N o p u c m é s

Nopucmésnopucmésnopucmésnopuc...

Prou!

M'assec. D'aquí no hi ha qui em mogui. Ni un mil·límetre. N'estic fins als nassos! M'estiro sobre *La Pesanta*, xopat de suor, a l'ombra del pont per sobre del qual passa, de temps en temps, el *Tren dels Llacs* i per sota del qual, qui ho diria, esllangueixo de calor. Una calor infinita, llefiscosa, sufocant, enmig d'aquest reverent silenci sepulcral. Em costa respirar embolicat per aquesta xafogor perllongada i estèril que a tants i tants navegants ha fet perdre l'oremus fins a la seva fatalitat.

1. Amb ànims de no carregar excessivament el llibre amb notes a peu de pàgina, però amb la voluntat expressa de deixar constància de la procedència de totes i cadascuna de les citacions, he deixat *in situ* les notes a peu de pàgina que aporten contingut extraordinari a la cita en si mateixa, mentre que les que són purament bibliogràfiques s'adjunten en un codi QR a l'annex: «Procedència de les notes bibliogràfiques», p. 336.

No puc més. No em puc bellugar. No passa ni gota d'aire i tan sols la «fresca» relativa d'estar a l'ombra d'aquest pont —«gràcies, pont, per ser aquí!»— em regenera. Sento el cor percutir: «pom-poom, pom-poom...». «Encara ets viu, Enric!», em dic, amb marcada ironia. L'aire calent m'entra pel nas i l'oxigen reescalfat mira d'eixoririvir totes les cèl·lules del meu pobre cos atuït que treballa a preu fet, a tota màquina, a tot drap...

—Ànims, Enric —em dic amb veu alta com si fent-ho així conferís autoritat a la frase—: Ara aixeca't i camina! —No sé per què, penso en el capítol bíblic de Jesús de Natzaret i el bon Llätzer... Embogeixo? Deliro?

Sense esma, em poso dret. A un pam, fora del redós d'aquest pont, el sol incandescent crema. El terra bull. L'aire, dens i xafogós, em presonat i viciat a dins d'aquest congost encaixonat que no permet la renovació, quan rebot a en el sòl, ascendeix i em taponen els narius. Aleshores sento el meu galop coronari intentant reeixir. Impossibile respirar: «pom-poom, pom-poom» glossa el batec de la meua existència: «Taquicàrdies intemporals, coàguls sense volum ni precisió. La terra, li falta ferro, tot és groc», canta Roger Mas ben endins meu.²

I jo, aquí, mirant-me *La Pesanta* i pensant: «No ho aconseguiràs. No sobreviuràs ni tan sols al primer dia de travessa... quins sants collons!»

Em pregunto si no he de trucar a en Josep Maria i que em vingui a treure d'aquí. Molt amablement s'havia ofert ahir a fer-ho: «El que calgui», m'havia dit; i el que de veritat cal ara és mirar de sortir d'aquest tràngol de totes passades.

—Doncs sí —em refermo—: que vingui i em tregui d'aquest atzucac i que em porti de dret cap a Cellers, sisplaaau!...

«Però igualment», penso a continuació, «he de sortir d'aquí a peu. He d'arribar com sigui fins al pont medieval que hi ha a tocar de la carretera, al Congost de les Bagasses. Només allà podré trucar a en Josep Maria.»

2. MAS, Roger & Les Flors: «L'Hort», a l'àlbum *En el camí de les serps i els llargandaixos blaus fluorescents cap a la casa de vidre de la Senyora dels Guants vermells*, Picap, 2001. Podeu llegir la lletra sencera en aquest enllaç: <https://www.viasona.cat/grup/roger-mas/en-el-cami-de-les-serps-i-els-llargandaixos-blaus-fluorescents-cap-a-la-casa-de-vidre-de-l/hort> I escoltar la cançó en aquest altre: <https://www.youtube.com/watch?v=oryaTV-qdXg> (darrera consulta, desembre de 2022).

—Tres coses, Enric: 1) pont medieval, 2) Àrea de les Bagasses i 3) trucar al Josep Maria... Va, aixeca't i camina! Pots fer-ho! —m'engresco a mi mateix, en veu alta.

Qui sap quantes hores fa que camino. No arribo mai a Sant Miquel de Terradets i començo a pensar que va ser molt mala idea intentar unir l'Ametlla de Montsec i Cellers per un camí històric que reproduís tan fidelment com fos possible la ruta que devien seguir Lluís Domènech i Montaner i el seu fill, l'any 1904; un camí a totes voltes inexistent que només està en unes fotocòpies a color que porto, rebregades i suades, del *track* amb GPS d'un tal TecnoFes al qual, és clar, ja li estic clavant agulletes de vudú mentre sento que em vaig quedant sense forces per moments.

M'aixeco i m'assec tres vegades. Impossibile moure'm d'aquest redós. Passa una hora. En passen dues. No puc engolir res, tot i que tinc gana, i l'aigua de les dues cantimplors de litre i mig, que duia ben plenes, fa temps que l'he acabada. Paradoxalment, a una cinquantena de metres de desnivell en vertical, més avall, («cinquanta metres!»), corre garlaire i fresca la Noguera Pallaresa, que sembla que m'escarneixi, fent-me llengots com aquell cantant amb la cara blanca i de dimoni ferotge del grup de rock KISS...

—El que faltava pel duró! —em queixo, debades.

Respiro fondo i em poso dret. Les cames em tremolen. He de mirar d'arribar com sigui a la carretera. Reüllo *La Pesanta* i em maleixo els ossos per tot el que hi porto a dins: la capelina, el folre polar, un tallavent, roba de recanvi, barretes energètiques i mil coses més «per si fessin falta». Me la miro mentre m'observa, impertèrrita i amb ulls de «ella-no-t'abandonaria-mai» tot i que estic molt temptat de fer-ho. Em venen a la memòria aquelles imatges de la Cheryl Strayed (penso que magníficament interpretada a la pel·lícula per la Reese Witherspoon), quan bateja la seva enorme i pesada motxilla amb el nom de *La Bèstia*. I mentre ens mirem, ella i jo, penso en la meua *Pesanta*: «Segur que se'n fot de mi! N'estic segur!»

—Malànima! —li crido. Però l'eco del congost em rebotja les paraules a la cara: «-ànima, -ànima, -nima, -ima, -ma...» — A veure, Enric, recapitem: el darrer rètol, a peu de carretera, posava que Sant Miquel de Terradets distava 1 h i 15 minuts del trencall. Per tant, no pot ser pas massa més lluny d'aquí. Va, vinga, pit i collons!

Estiro *La Pesanta* de terra per una nansa i me la penjo a l'esquena. Faig «uf!» i el cos es doblega.

—Bé, ja la tinc carregada —em dic—. Ara, fes una passa i després una altra, vinga, fot-li! —Mentre tentinejo, a dins del meu cap ressona un paràgraf del llibre de la Cheryl: «La sensació no era que jo duia la motxilla sinó que la motxilla em duia a mi. Com si fos un edifici amb extremitats, sense fonaments que em clavessin a terra, obrint-me pas per la natura.»

Trec el nas del refugi i el deixo enrere. El sol em clava una bufetada a la cara «plas!»; després, dues més «plas-plas!». Al cap d'uns minuts tinc les galtes vermelles i adolorides de tantes hòsties que rebo, però no m'aturo; ara, ja no. El caminet, sinuós i trenca-cames, incert, avança insegur cap al nord. Les afraus vermelloses del congost s'enlairen fins a l'infinit. El cel, calitjós i canicular, sembla regnar molt enlaire, inabastable pels segles dels segles. Trigo molt més del que marcava el rètol en arribar a Sant Miquel i quan ho faig, contemplo les runes engolides per la vegetació i quasi em poso a plorar. No pas per l'aspecte tan ruïnós i precari del poc que queda de Sant Miquel, sinó perquè em veig a mi mateix, en estat lamentable, abatit, derruït del tot i amb la moral per terra.

Tinc la boca com un espardenyot. Fa temps que no pixo. La suor que abans m'amarava, ja no raja. El líquid del meu cos s'està precipitant en cristalls làctics. Ho noto.

—Ja veuràs, demà, nen, quins cruiximents... estaràs baldat! —continuo parlant tot sol, ara sí que en veu alta. La veu em rebota i em sorprèn: «soc jo qui parlo?»; «qui és aquest pallús, carregat amb aquesta motxillassa?»

Reprenc el camí serpentejant, engorjat sota les parets encinglerades del Montsec, guardant un silenci vehement, gairebé solemne. Una passa rere una altra passa, discretes i descoratjades, les quals fan alçar del sòl denses boires de pols que em dificulten encara més la respiració; és *lo puto fogony*, el vent càlid i ressec, un vell conegut d'aquesta comarca, que s'enlaira de terra a sotavent de les serralades, assecant encara més l'aire a ras de terra. Per això, perquè em costa respirar, faig inspiracions incompletes, entretallades, que obliguen el cor a palpar encara més ràpidament, talment com trets de caçadors: «pom-poom, pom-poom».

—Quina merda, tia! —miro de reüll *La Pesanta*. Ella calla, com fa gairebé sempre.

Tot d'una aixeco la vista. Cent metres més enllà, veig el pont medieval: «Fantàstic!», em felicito. «Estàs fet un Mazinger Z!» Deixo caure *La Pesanta* i em desplomo al seu costat, a redós de l'ombra minsa d'un arbust que només em tapa el cap i la part alta del tors. Les cames se'm cremen. Els peus xisclen, agònics, en silenci, enterrats en vida i constrets a dins de les botes. «Ara és el moment de trucar a en Josep Maria», em dic. Però no tinc esma de fer-ho. Els pensaments també s'han arraulit i concentrat, arreplegats en un únic estadi present de «no-pensar, no-fer, no-res; res-de-res». Pur *Wu-Wei*: «respira i sobre-viu». I una banda sonora que es repeteix com un fil musical en bucle, inacabable, em martelleja la ment des de fa una bona estona, com una piconadora matxucadora (Peret ataca!): «*¡No estaba muertoooo, que estaba de parrandaaaa!*»³ Una cançó collonuda per a un epitafi grotesc. Com ja sé de sobres a aquestes alçades, el moment de la mort no acostuma a ser gens sublim ni estètic. Te'n vas i prou: adeu a tot i a tots. Faig un gemec i els espadats obren els ulls i fan: «Ommmmm!»

—I vosaltres què mireu, estaquirots! —els crido. «...-quirots, ...-quirots, ...-rots, ...-ots...», em contesten les altes parets.

Tinc mal d'angles, de peus, d'espatlla, de ronyons, de lumbar, de cames, de genolls... Fins i tot l'ànima, em fa mal!

Passa una altra hora. Al meu davant, més enllà de la jogassera i enriolada Noguera Pallaresa, s'alça la muralla inabastable del Montsec de Rúbies, mentre la meua esquena es recolza en els darrers dominis del Montsec d'Ares. Si ara mateix tots dos Montsecs decidissin fer-se una abraçada amiga, jo quedaria esclafat entremig, com el coiot del correccamins quan li cau una roca al damunt. Sort que entre tots dos hi llisca, aparentment sense esforç i inofensiu però cisellant implacablement la crosta geològica del sòl, *lo riu*. I després d'ell (aquí mateix, si pogués fer un salt de gegant) hi transita amb brogit, i més a aquesta hora del dia, la carretera: una recta ratlla de rímel gris rompent la severa mirada d'una serralada adusta, vermellova, aspra i altiva, que deixa passar els vehicles humans per la seva falda, mentre reserva les altures als déus: «Oh, Déus, quina set que tinc!... Ommm!».

3. Podeu veure la versió de Peret en aquest enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=iTEs-G7pBo>; i llegir la lletra completa en aquest altre: <https://www.letras.com/peret/el-muerto-vivo/> (darrera consulta, desembre de 2022).

Cent metres més enllà, just al costat del pont medieval, de tant en tant s'hi estacionen vehicles dels quals en baixen parelles de totes les edats i mides, i s'hi posen bé per fer-se una fotografia, o bé es fusionen en un sol ésser per sortir en una *selfie*. Llavors, tornen als seus vehicles i desapareixen per sempre més. Quan aixeco la mà, a vegades em saluden. Ningú no intueix que estic amb el dipòsit a zero. Quan obro la boca per cridar-los alguna cosa no surt ni un esgarip. Ja no tinc ni esma de veu. I els gemecs són indesxifrables per a aquests éssers vestits de turistes que es fan fotos i tornen de seguida a redós dels seus automòbils, embombollats amb la fresqueta artificial de l'aire condicionat.

Em desmunto sobre mi mateix, amb la mirada ben perduda, fixant-la cap endavant sense enfocar-la exactament enlloc. Els cotxes, motos i camions passen rabent, «zum, zuum, zum, zuuum» diuen, segons la velocitat que portin. Llavors, inesperadament, es produeix el miracle, l'epifania: fent ruta cap al nord (en la meva mateixa direcció) passa una furgoneta carregada d'ampolles d'aigua de Veri. Als seus laterals hi ha impresa la imatge d'una ampolla gegant, fresquíssima, acabada de treure de la nevera. Una aigua clara, pura, refrescant, embotellada fa pocs dies al cor del Pirineu; aigua de glacera, escolada des dels llavis carnals de l'Aneto i el Mont Perdut. La banda sonora d'aquesta curiosa revelació mística l'hi posa Pau Riba qui, amb la veu tan especial que té, canta «La calma blanca», amb la lletra breument modificada:

«corre, afanya't
vine abans que l'aigua em colgui els ulls
projecta un sol instant el teu reflex
en el mirall del mar [riu] ~~en calma~~ [enriolat]
per saber si ets tu
qui trobaré a l'altre costat
de l'aigua»⁴

I sí, trobo algú a l'altre costat de l'aigua, perquè llavors sento la seva veu femenina i la veig tot d'una: «Ei, tu, Enric: aixeca't i camina!». És ella, *La Pastoreta* de l'anunci de l'aigua mineral, amb els seus rínxols

4. RIBA, Pau: «La calma blanca», a l'àlbum *Ataràxia*.

rossos i la seva mirada aquosa, que em llença un somriure captivador, deífic, mentre em crida, fent-me l'ullet i oferint-me una cistella amb pa i formatge de la seva estimada vall d'Àssua; i l'aigua, és clar, és fresca i regalada. Ella s'asseu al meu costat, ben premuda al meu cos per protegir-se, també ella, del sol implacable, en el migrat arbustet que m'ombreja el cap, enredant els seus dits entre els rínxols que em surten de sota el barret i xiuxiuejant-me paraules amables, de saviesa i confort, a cau d'orella. La sento ben viva, quasi corpòria; fa olor de fenc acabat de dallar i de greix de llana recent esquilada i la seva veu em travessa de bat a bat, mentre xerra i xerra, com aquella dona robòtica, escultural i seductora de la sèrie de ciència-ficció *Battlestar Galactica*: «Oh, magnífica i extraordinària Tricia Helfer donant vida i alè al personatge de Caprica Six, remorejant consignes i incrustant instruccions, amb veu molt melosa i encaterinadora, a dins de la ment de Gaius Baltar, un pobre desgraciat tan mortal i humà com jo mateix ara i aquí, assegut mig mort i delirant». En aquests moments ja no en tinc cap dubte, que deliro, sí. Però com m'agraden, les meves cabòries! M'hi aferro sense oposar resistència. Em deixo fer. Segueixo el fil del gran poeta i ermità Han Shan:

«El meu destí
era viure sobre crestes i barrancs
que tan sols deixaven passar els ocells.
Allà no hi ha ni petjades ni persones.
De fet, què existeix
en aquest jardí que contemplo?»⁵

—A mi em deien que no duraria ni dos dies, i mira'm ara!
—m'explica *La Pastoreta*, mirant-me als ulls. Els seus, són marrons, càlids, vius... ben VIUS!—: Et donaràs, tu, per vençut?; i llavors «fiuuuuu!» marxa rabent, amb la furgoneta carregada d'ampolles d'aigua mineral, ben fresca: i apa, adeu, adeu! Adeu a la deu...

—Adeuuuuuuu —em surt, amb un refilet de veu. Llavors, inesperadament comença a bufar un agraït vent del nord. Aquest, vigorós, agradable i reviscolant, em fa aixecar els ulls al cel, posar-me dret

5. Traduït del català a partir d'aquesta pàgina web: <http://blogueraturamedellin.blogspot.com/2012/07/el-sabio-de-la-montana-fria-poemas-de.html> (darrera consulta, desembre de 2022).

tot d'una i m'insta a penjar-me *La Pesanta* a l'esquena, a agafar ben fort els dos bastons de trescar i a arribar amb tota la determinació del món fins al «maleït-pont-medieval». Finalment, travesso la Noguera Pallaresa per sobre dels còdols centenaris i retrocedeixo uns metres per poder-me abeurar fins a la sacietat en la font que hi ha a l'Àrea de descans de les Bagasses: «Benaurada font!».

La gent que hi ha, escarxofada en còmodes cadires de ràfia, a l'ombra de l'*avancé* del grapat de furgonetes que s'arregleren a l'aparcament, gaudeixen també d'aquest agradós ventijol. Em miren com si acabés d'arribar de la lluna mentre dinen no-sé-què i al·lucinen... «Però quant pot beure un home?» sento que grinyolen les seves neurones perquè, com un camell que acaba de travessar el Rub-al-Khali, em tiro de cap a la font i necessito ben bé uns minuts ben llargs per emplenar del tot el dipòsit. Després, em remullo. Al final de tot, xipollejo com els ànecs juganers fins que quedo ben moll. Els del pícnic no baden boca. Amb gust em fotria ara el seu dinar, tan ben cuinat; però no ho faig. Miro enllà i encaro la ruta sense vacil·lació. Encara falta. Encara no he arribat. Encara no he completat l'etapa d'avui, que es fa llarga com un dia sense pa.

I res de trucar a en Josep Maria!

—Aquesta refotuda caminada la faré jo, tot sol, com que em dic Enric! —Els de la furgoneta no saben si aixecar-se i aplaudir o donar-me per boig; suposo que opten per la segona opció perquè s'atrinxeren al darrere dels seus plats i em miren amb ulls pietosos.

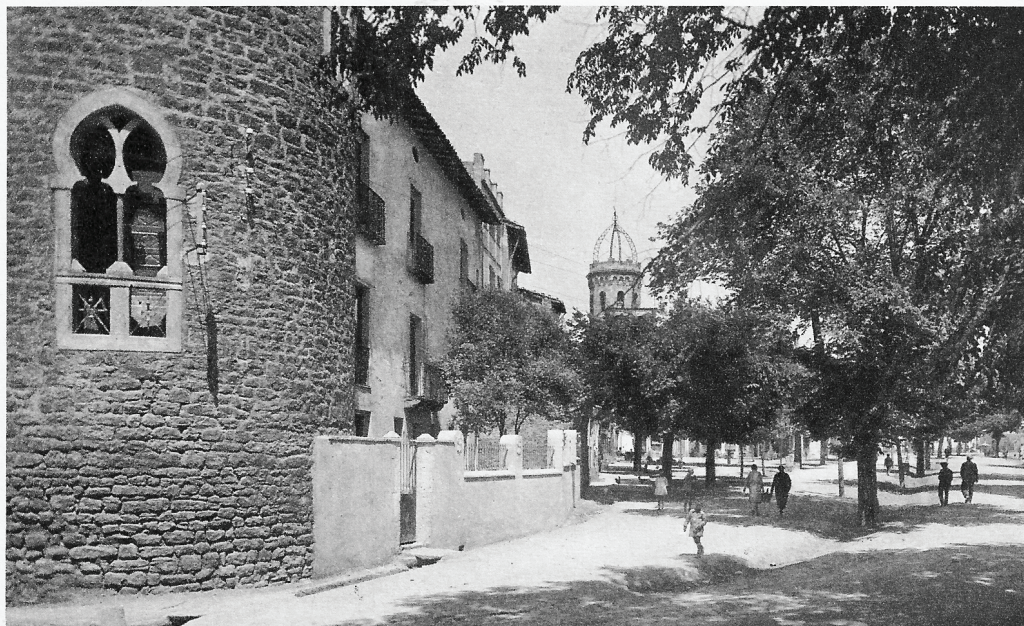
Aleshores prenc consciència que encara no he acabat ni el primer dia de caminada, que tot just començo.

«Ospa Manela, quin viatge!» em dic, no sé si per donar-me ànims o per acabar de desanimar-me.

—I el que t'espera, xicotet! —sento que diu *La Pesanta*.

Itinerari 1

ÀGER - TREMP

6. TREMP - Passeig d'en Prat de la Riba

«D'ençà d'aquells dies, les imatges de les nostres parets romàniques m'han acompanyat, gairebé perseguit, en les més remotes parts del món. Tenen cares astorades que m'obsessionen; fan gestos violents que desconcerten; mouen els membres, sobretot les mans, com si estiguessin desllorigades. Molt sovint m'he preguntat quina és la causa de la fascinació que produeixen aquestes pintures romàniques nostres i quin és el lloc que els correspon en el patrimoni artístic de la humanitat. Queda sempre el dubte de si seran només estimades per llur ferotge primitivisme i no per llurs positives qualitats estètiques.»

Josep Pla

«L'ull romànic és un globus encastat entre dues parpelles.»

André Malraux

Dia 1: AHIR

POBLA DE SEGUR – PORT D'ÀGER (amb bus) – ÀGER (a peu)

Vaig deixar el cotxe a la Poble de Segur, aparcant a l'ombra d'un gran plàtan, al costat mateix de la parada d'autobusos. De la mateixa manera que Josep Maria Espinàs, a l'hora de posar-se en camí amb en Cela pel Pallars i l'Aran, havia batejat la seva bota de vi blanc amb el nom de «Maria Rosa» («un nom femení fa tanta companyia!» havia escrit), al penjar-me la motxilla a l'esquena vaig decidir que també l'havia de batejar i ho vaig fer amb un nom molt adient al seu tarannà (i no tant *femení*): *La Pesanta*. Li esqueia per raons òbvies. Les terrasetes de la plaça més concorreguda de la ciutat, situada a l'encreuament de les avingudes Sant Miquel del Pui amb Verdaguer, estaven atapeïdes, de manera que vaig dinar a l'altra banda de la Noguera Pallaresa, en un bar de carretera ben tranquil. Quan s'apropà l'hora, ens vam dirigir (*La Pesanta* i jo) a la parada d'autobusos on, ben puntual, s'hi aturà l'autocar de l'ALSA. Després d'estirar la motxilla a la panxa del vehicle li vaig dir al conductor, un noi rabassut magrebí o romanès, no sabia dir-ho amb exactitud, que volia un bitllet per anar a Àger. Va aixecar una cella i va espolsar l'aire amb una mà dient:

—*Noooo, no voy para allá.* («Com que «*¿No-voy-para-llá?*?»») Jo, és clar, vaig insistir i ell, marrà, també—: *Que no, que no voy para allá... ¿Cómo quieres que vaya para atrás? Yo voy para Lleida* —i vocalitzà exageradament—: *LLE-I-DA*.

«*¿Para atrás? No pot pas ser!*» em vaig dir, gratant-me la clepsa. Llavors vaig veure com enmig dels seus pensaments atapeïts d'interrogants, entortolligats en una madeixa de llana ben gruixuda, se li va encendre una bombeta i els núvols es van escampar de cop:

—*¡Ah, tú vas para «Àger»!* —vocalitzà també À-GER—. *Había entendido «para Gerri».*

«Par-ÀGER-ri»... Sí, tindria sentit, penso.

Els passatgers, encuriós i neguitosos, van respirar tranquils; per fi ens podíem posar en marxa i seguir els misteriosos destins de cadascú, carretera enllà. Vaig seure al costat d'una finestra i vaig mirar el rellotge: en tenia per una hora ben bona. Vaig arregar-me al seient, somnolent. I el seient em va abraçar.

L'autocar em va deixar al port d'Àger. Volia arribar a la vila a peu, per l'antiga via romana de la qual, encara ara, en queden força vestigis. Vaig fer adeu amb la mà al vehicle, com si fos un vell conegut. No feia pas bon temps però jo només demanava que els núvols em donessin una treva prou dilatada per arribar sec a la vila, abans del terrabastall. Des del mirador que hi ha al port es veia una panoràmica esplèndida, encara que el cel cada vegada estava més gris i cellajunt. No hi havia massa temps per a la contemplació. Amb tot, però, una mica sí que em vaig deturar per buscar Àger enmig de la plana cereal·l·cola, allà baix, tot tancat hermèticament per les afraus del Montsec. El caprici geològic ho emmarcava tot i em treia l'alè. Observat amb més detall, el paisatge em desvetllava diversos estatges geobotànics que Joan Rosell havia resumit tan bé: «A la part baixa del decorat hi ha unes roques de color gris fosc, amb un relleu aspre: són dolomies. Damunt, com per acabar aquest esglaó rostit, un cantell de calcàries gris cendra. Després, el replà margós, que s'estén de llevant a ponent en tot el Montsec, amb homogènies taques verdes de pins de població espartanament afilerats.»

Amb *La Pesanta* carregada a l'esquena, vaig començar la davallada d'aquest port, antigament anomenat Cap de la Creu. De seguida vaig veure antics murs amb merlets del primigeni ferm rodut; i, més avall, entre alzines, argelagues i romanins, el camí rodolava i jo amb ell: tira-tira!; i així, derrapant sobre el pedruscall ocre d'antics cultius, ara erms i de terra eixorca, vaig anar deixant a dreta i esquerra marges de pedra seca, també abandonats, i llavors... Ah, llavors!; llavors va aparèixer l'empedrat romà original: bellíssim! Semblava nou de trinca i això que tenia gairebé vint segles al seu darrere. Aquesta era l'antiga *Gallia Flava* que comunicava *Ilerda* (Lleida) amb *Caesaraugusta* (Saragossa), passant per Àger. El que queda en l'actualitat suma uns dos quilòmetres i mig de llargada, amb una amplada mitjana de quatre metres i mig. I diu la tradició popular que, quan el

jovent d'Àger de fa una seixantena d'anys perdia l'autobús de línia a la parada del poble, les noies i nois arrencaven a córrer per aquest sender secular, a tota velocitat, emulant ja aleshores en Kilian Jornet i la trepa dels corremuntanyes, i eren capaços d'arribar al port d'Àger abans que ho fes l'autobús. La veritat sigui dita, jo veig que fa força pujada i el recorregut no és pas curt, però si ho diu la tradició, no hi apostaré pas en contra.

Atès que havia tingut la precaució de reservar l'allotjament d'aquest primer jorn, tan bon punt vaig arribar al poble em vaig dirigir a l'Alberg Vall d'Àger, amb una pluja incipient, encara tímida, estalonant-me: «corre, que vinc!» em cridava a cau d'orella. Allà, un noi argentí que estava plegant un enorme parapent m'acompanyà fins a la meua habitació, la Gregal i em digué:

—¡Che, pibe, hoy será toda para ti solo!

«Tot un luxe» vaig pensar, agraït.

Havent ajagut *La Pesanta* en una de les lliteres i estirant-me jo en l'altra, vaig reposar una bona estona. Després, amb el dia minvant i esbravada la calor xafogosa del matí, vaig sortir del cau per anar a visitar la vila. El cel, plumbós, ben intimidant i amb color de panxa de burra, m'havia concedit una treva i pensava aprofitar-la. Inevitablement, la vista se n'anava ara i adés cap a la imponent mola del Montsec d'Ares, que des d'aquí baix semblava impracticable. És una estranya sensació que no s'acaba en els més de quaranta quilòmetres de llargada que té aquesta encinglerada serra. A més, el municipi d'Àger queda limitat per les dues Nogueres (la Pallaresa i la Ribagorçana), dos rius molt erosius que fan baixar el seu cabal directament dels cims pirinencs. «És com si hom imaginés una gegantesca barra de pa i amb un ganivet la tallés en tres trossos» havia escrit Joan Rosell. Els dos congostos, Collegats i Terradets, estrets i històricament difícils de sortejar, protegiren les terres nòrdiques del Pallars i La Ribagorça dels embats sarraïns del sud. L'escut heràldic de l'antic vescomtat d'Àger, important jurisdicció feudal creada el 1094, ho diu tot: la corona senyorial, a dalt; la Senyera catalana, a l'esquerra i un escaquer ben curiós a la dreta (sobre el que després hi tornarem) el qual explica, precisament, que aquest territori va ser durant molts segles un complicat tauler d'escacs històric, situat a primera fila de la línia defensiva de castells de frontera, per poder contenir les ferotges i reiterades envestides àrabs d'Al-Àndalus.

M'interessava especialment visitar la Col·legiata d'Àger perquè Domènech i Montaner en va dibuixar un croquis de la planta, on es situaven els absis romànics. També va fer-ne tres fotografies: la primera, era una vista panoràmica on s'hi veu el que quedava de l'edifici, envoltat per la murada, encara visible avui dia. El que més sorprèn d'aquesta instantània és descobrir que no hi havia cases del poble, a tocar de la col·legiata, a diferència d'ara que s'hi agrumollen. En la segona fotografia, feta de més a prop, es constata l'estat d'abandó generalitzat de l'imponent edifici; i en la tercera, hi apareix un capellà, vestit amb sotana i barret clerical, mirant fixament a la càmera des d'una mica més endavant de l'absis major; una instantània que sembla treta ben bé del bombardeig de Belchite durant la Guerra Civil Espanyola.

En apropar-me a l'entrada de l'edifici, però, vaig llegir, desencantat, que «només es pot visitar els caps de setmana». «En ple estiu? On s'és vist!... Comences bé, Enric!» em vaig dir, afligit.

Sorpreses com aquesta són les que em van fer repetir la ruta, tres anys després, però en cotxe, per poder veure i viure tot allò que la cotilla dels horaris feia impossible de visitar anant a peu i amb la motxilla a l'esquena. Primer, doncs, vaig completar la ruta a peu (l'any 2016) i després vaig fer les visites tècniques (el 2019): gairebé 2.200 quilòmetres frenètics durant dotze dies, Pallars amunt i Pallars avall!

Vet aquí, doncs, que tres anys més tard, torno a ser a Àger.

Li pregunto a en Josep, del bar-restaurant *Lo Poble*, quin és el camí més directe per arribar a la col·legiata des d'allà on soc, al capdavall més septentrional del nucli habitat. Riu sorneguer, i estira el braç com un santcrist:

—Aquí tot puge! —s'exclama, sortint de darrere la barra del bar i acompanyant-me al carrer—: Mira, tire per aquí, tot recte cap avall i després... amunt, amunt i amunt fins dalt de tot —i repeteix, cansat només de dir-ho—: Aquí tot puge!

De manera que segueixo la direcció que m'ha mostrat aquest Cristòfol Colom d'Àger, deixant a la dreta el carrer del Calvari, on m'aturo per llegir una gran pancarta groga que diu: «Llibertat joves Altsasu—*Etxe-
ra, Altsasukoak Aske!*».⁶ I després, m'endinso pels carrers més antics del

6. I en un requadre s'hi afegia: «ESTOP Muntatges policials».

nucli vell, passant per sota d'un balcó d'on en penja una gran còpia de la famosa boca amb la llengua fora dels Rolling Stones; en aquest cas, però, la llengua està personalitzada amb la senyera i l'escuder de l'escut d'Àger: és Festa Major!

M'enfilo pel carrer de Sant Vicenç, on hi ha l'església parroquial d'aquest mateix nom. A l'interior s'hi custodia gelosament un antic sarcòfag romà que abans havia lluït l'antiga col·legiata i que l'excursionista del Centre Excursionista de Catalunya, Joan Roig i Font, l'any 1921, ja va localitzar en la seva ubicació actual. Es tracta d'un bell sarcòfag «ornamentat amb baixos relleus que representen tritons i monstres marins al voltant d'un bust central cobert amb la clàssica toga». Roig certifica que, efectivament, aquest sarcòfag «abans estava a la Col·legiata, i a l'enrunar-se aquesta, fou traslladat, amb molt bon encert, a l'església parroquial, on serveix ara de pila baptismal». En realitat, els tritons i els monstres marins que cita són, segons un estudi més exhaustiu que he pogut localitzar, dues parelles de nereides cavalcant sobre els lloms d'ictiocentaures. El sarcòfag, esplèndid en la seva factura i ornamentació, està datat devers el 230-240 dC i està fet amb el millor marbre possible d'aleshores, el que provenia de l'illa grega de Paros.

Arribo d'hora a dalt del turó d'on s'estira, cap amunt i badallant d'indolència, el campanar de Sant Pere. Mentre faig temps, continuo llegint l'article de Joan Roig, qui ja en aquell temps confessava que *«produeix fonda pena veure l'estat en que's troba actualment aquesta antiga abadia»*... però de seguida he de plegar. Són dos quarts de dotze en punt quan la Núria obre les portes a les escassament cinc persones que ens hem amorriat per fer la visita guiada. De seguida ens fa adonar del que ja era obvi:

—El Montsec, aquesta gran fortalesa geològica! —declama com si fos un oracle atàvic—. Frontera de la Catalunya Vella i territori seccionat per les dues Nogueres, la Ribagorçana i la Pallaresa, que tallen el massís en tres unitats ben diferenciades: Montsec d'Estall, d'Ares i de Rúbies—. I ens girem cap al sud on—: S'erigeix la Serra de Montclús, entallada pel Port d'Àger..., i enmig, la vall, d'on sobresurt aquest turó sobre el qual ens trobem nosaltres ara, que conté la col·legiata de Sant Pere—.

La Núria se'n va ben enllà en la història per parlar-nos d'assentaments neolítics i de poblats ibers:

—Els ilergets, al sud, i els iacetans, al nord, darrere del Montsec—. Mira enllà, perdent la mirada en l'infinit, i sembla com si els estigués

veient, encara ara. I després, de mica en mica, desgrana la història d'aquestes runes, tan importants en èpoques reculades—: A cavall dels segles II-III els romans construeixen la *Gallica Flava*, una ruta secundària de la Via Augusta la funció de la qual era unir dues grans ciutats romanes: Ilerda i Isona. Durant els segles VI-VIII els pobladors d'Àger se sap que eren mossàrabs (però cristians) reunits al voltant d'una poderosa alcasaba «un recinte emmurallat amb caràcter defensiu» —ens aclareix.

I aviat arribem al segle XI. Nascut poc després de l'any 1000 i orfe de pare, Arnau Mir «afortunat i brillant guerrer, mena de *condottieri* a la catalana» (com ha estat definit per Llorenç Vilanova), endegà una sèrie de brillants campanyes contra els sarraïns que concloueren amb la conquesta de tot aquest complicat territori de frontera.

—L'any 1034 —continua explicant-nos la Núria—, Ermengol III dit «El Pel·legrí», comte d'Urgell, reparteix terres entre els seus vassalls. D'entre tots ells destaca, és clar, Arnau Mir i la seva esposa Arsenda (més endavant Arsenda d'Àger), una parella de la qual en sentireu parlar molt mentre estigueu trepitjant el Pallars Jussà i la Noguera —ens avança—. Arnau i Arsenda van *aprisionar* moltes terres, és a dir, ocupar terres ermes i sense propietari, per artigar-les i convertir-les en camps de cultiu. Aviat aparegueren els prats de pastura i, a poc a poc, s'establiren els nuclis de població dels voltants.

Sortim a fora per admirar els exteriors de l'edifici:

—Les torres defensives són d'estil musulmà, de base cilíndrica i de gairebé 20 metres de diàmetre —comprovem els fonaments de la més ampla de totes—; de fet, aquesta és la més ampla de tot Catalunya, de l'època. Tenia entre 25 i 30 metres d'altura i des de dalt es veia Sant Jaume del Cas, la baronia de Sant Oïsmè i el castell de Mur. Se l'anomenava la *Torre del Foc*.

Tornem a entrar per visitar l'església. Però de seguida ens corregeix:

—Són dues esglésies encavalcades: una, la més antiga, Santa Maria la Major, que va ser construïda amb un romànic molt arcaic; i l'altra, Sant Pere d'Àger, edificada al seu damunt, amb un romànic llobard més modern. —La Núria fa un salt temporal per explicar-nos que el resultat del que estem veient ara correspon a la història a partir de 1647, quan la Col·legiata va patir el Setge d'Àger, durant el qual va ser violentament bombardejada—. Imagineu-vos: aquestes runes han patit la Guerra dels Segadors, la de Successió i les guerres carlistes, que aquí van ser especialment cruentes.

De tota manera, la importància primera de l'edifici és la de l'època medieval. Per això, hi torna de seguida:

—Arnau i Arsenda instal·laren la seva residència aquí. —Fa un rotund cop de peu.— I fundaren tot seguit una canònica, amb la idea de desvincular-se del comtat d'Urgell i poder rendir comptes directament amb Roma. També feren construir més de trenta fortificacions pel voltants, les quals van romandre a les seves mans durant més de cinquanta anys: torres de defensa (Arbull, Alsamora, Montllobar...) i castells (Biscarri i Abella, entre d'altres). De totes aquestes construccions defensives n'hi havia dues de primer ordre: Mur, a la conca Deçà (situat a la ribera dreta de la Noguera) i Llordà, a la conca Dellà (riba esquerra); aquest darrer castell, aleshores senzill i humil, va ser comprat al comte d'Urgell per la parella, que l'acabaren transformant, amb paraules de Jaume Fernández, en: «la fortalesa més poderosa de la Catalunya Comtal», amb l'objectiu de ser emprat com a «eficient màquina de guerra per preparar les seves operacions contra Al-Àndalus.

La Núria s'atura per buscar alguna cosa a dins de la seva bossa:

—I ara us ensenyaré «el tresor» més important d'aquest lloc. —Obrim els ulls com dues taronges quan, de dins d'una bossa de cuir, n'apareixen unes quantes peces que semblen de vidre tallat i que ens passem, amb cura, de mà en mà.— Naturalment, són reproduccions —corre a aclarir la guia—: es tracta de les peces d'un joc d'escacs (les originals van ser esculpides en cristall de roca) que van ser trobades justament aquí, al castell d'Àger. Pertanyien a Arsenda, que es veu que era una gran jugadora d'escacs. Però no us penseu pas que es passava el dia jugant i passejant pel castell —ens talla en sec les possibles imatges bucòliques que ens poguéssim haver recreat en les nostres ments complaents—: Arsenda tenia cota de malla pròpia i armament. Feia construir camins i ponts, i supervisava personalment les obres civils. Era culta, sàvia i ponderada; sabia llegir i escriure, i guiava els seus actes a partir de les Sagrades Escripures...⁷ Ah!, i signava tots els documents mercantils, juntament amb el seu marit! —Només llavors torna als escacs—:

7. La historiadora Teresa Vinyoles certifica, efectivament, que: «*Arsenda de Ager conocía las escrituras ya que en su originalísimo testamento citaba dos fragmentos bíblicos, uno del Libro de la Sabiduría y otro del Apocalipsis, que no hemos hallado en otros testamentos de la época*». VINYOLES, Teresa: *La presencia femenina en los castillos a la luz de la documentación catalana medieval*. Meridies, x (2012) p. 175-196. Disponible en aquest enllaç: <https://helvia.uco.es/xmlui/handle/10396/16581> (darrera consulta: desembre de 2022).

Mireu-les bé: es tracta d'unes peces molt valuoses, possiblement d'origen àrab. Gràcies als testaments d'Arnau i Arsenda, que s'han pogut conservar, sabem que la parella tenia diversos jocs d'escacs amb peces com aquestes o fetes d'ivori i taulers ornamentats d'argent.

Va ser Arsenda qui, a la seva mort, llegà un d'aquests jocs a Arnau: «*Et deixo, caríssim senyor, aquest joc d'escachs que tantes bones estones ens feren passar, amadíssim meu.*» En el seu testament li pregava: «*T'insto, bell senyor meu, per l'amor que Déu ha interposat entre home i dona, que compleixis aquestes, les meves darreres voluntats.*» El comte només la va sobreviure quatre anys tot i que, segons la historiadora Teresa Vinyoles, «el llegat d'Arsenda al seu marit sembla representar la vida i l'amor que havien compartit. Arnau Mir va mantenir fins a la seva mort (...) el record d'Arsenda i la cita moltes vegades en el seu testament: demana oracions per a la seva ànima, reparteix les terres i castells que fa constar que eren de tots dos»; i és aleshores quan el joc d'escacs passa a la Col·legiata d'Àger, «*de qui espero que en tingui noble cura i les vetlli amb rigor i zel*». Amb el temps, però, moltes d'aquestes peces es van anar *extraviant*: al segle XI n'hi havia 96, però tres segles més tard ja només en quedaven 44 i avui dia, malauradament, en queden 29.

Intrigat pel misteriós destí i desaparició d'algunes d'aquestes peces d'escacs medievals, més endavant estiraré del fil que la Núria ens ha donat per trobar més informació sobre el tema. A través d'un dels butlletins de l'Associació d'Excursions Catalana de 1887 esbrinaré que la descoberta de les peces, com apuntava la nostra guia, s'havia fet l'any 1886 durant una visita excursionista. La troballa va ser publicada al butlletí de l'entitat i escrita per un dels seus membres, Joseph Brunet i Bellet, el qual adjuntà una acurada descripció de cada peça, amb les seves mides i dibuixos de detall.⁸ I més tard sabré que, de les 29 peces

8. BRUNET i BELLET, Joseph: «*Sobre unas pessas d'un joch d'escachs de cristall de roca vingudas d'Àger*». Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana, tom IX (1887), p. 29-36). Aquestes peces d'escacs, però, ja havien estat citades per l'infatigable viatger Villanueva, a principis del mateix segle, ubicades dins del tresor de la Col·legiata d'Àger: VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario a las iglesias de España. Tomo 9, p. 41*, citat a: Íbid, p. 291. Finalment, l'article més complet que he trobat està escrit per: FITÉ i LLEVOT, Francesc: «El lot de peces d'escacs de cristall de roca del Museu Diocesà de Lleida, procedents del tresor de la Col·legiata d'Àger (s. XI)»: <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/41682/193405-287997-1-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Darrera consulta: desembre de 2022).

que queden actualment, el professor d'Història de l'Art Albert Velasco en seguirà el rastre de 15. En un interessant article publicat a la revista *Sàpiens* explica que, malgrat que la Comissió Provincial de Monuments de Barcelona i l'Ajuntament de la Ciutat Comtal van intentar comprar-les, acabaren finalment a París «on el 1907 apareixien en mans de Madame Martine Marie-Pol, comtessa de Béhague. Les va heretar el marquès de Ganay, qui el 1981 les va vendre a la família Al-Sabah, els emirs de Kuwait». I aquests, al seu torn, les acabaren cedint al Museu Nacional de Kuwait, on actualment poden ser admirades 10 de les peces (no pas 15). Les 19 restants estan dipositades al Museu Diocesà de Lleida.⁹ Això sí, tal com apunta la Núria i més endavant refermarà la Noemí en fer la visita de Mur i Llordà:

—Encara ara, al cartell del Museu Diocesà i Comarcal de Lleida continuen dient que el joc d'escacs pertanyia a Arnau Mir sense posar de rellevància que la veritable propietària d'aquests escacs va ser Arsenda.¹⁰

La visita cabdal al conjunt monumental d'Àger, però, és més breu del que esperava; no per res, sinó pel poc que hi ha per veure: la cripta de Santa Maria la Vella està molt restaurada i ben buida de dins. «Sobta, veient les ruïnes d'avui, que a la canònica d'Àger hi hagués escola de gramàtica, d'arts, de teologia, de lògica i filosofia. A l'arxiu s'hi guardaven més de 2.000 documents, alguns llibres clàssics llatins com Virgili i Horaci i alguns tractats de Ciceró». També es vetllaven a la cripta d'aquesta col·legiata, i dins d'una arqueta florentina Embriachi del segle xv (avui desapareguda del mapa), les relíquies de Santa Sabina, patrona de l'arxiprestat, la qual morí decapitada amb la seva minyona Seràpia per no voler adjuar de la fe cristiana.

Les tres naus del temple, d'igual alçada i comunicades per una capçalera amb portes d'arcs de mig punt, demostren una arquitectura ben singular. Aquestes naus estan incorporades al perímetre de la muralla i tenen una alçada contundent. Les tres àbsides, ja pertanyents a Sant

9. FONT, Elisabet: «Guerrers de vidre». Revista *Sàpiens* núm. 201 (novembre de 2018), p. 75. També en aquest enllaç: <https://www.iquiosc.cat/sapiens/numero/201> (darrera consulta: desembre de 2022).

10. A la pàgina web del museu encara hi diu que «el joc va ser propietat d'Arnau Mir de Tost (? - 1072), senyor d'Àger, un dels principals artífexs de la conquesta feudal a la Catalunya Vella»: <https://www.lleida.com/node/30913/catalog-web/tot/31828/peces-descacs>. D'Arsenda no en diu pas res. Ni mú! (darrera consulta: desembre de 2022).

Pere d'Àger, s'aixequen des de ben avall i pugen fermes per l'exterior. L'arquitecte Josep Puig i Cadafalch va fer-hi treballs de consolidació a començaments del segle XX, entre 1909 i 1918. Interiorment, en l'absis central, es van localitzar les que serien les pintures murals més important de la comarca de La Noguera i que avui dia reposen al MNAC. Els experts coincideixen a proposar que van ser fetes pel cercle del Mestre de Pedret, a qui anirem seguint Noguera Pallaresa amunt; i daten el conjunt del segle XII. Però ara, *in situ*, no hi queda res. Res de res... Bé, sí, un plafó molt esquemàtic on s'hi ressalta el retall de pintura referida als apòstol Tadeu i Jaume, que estava situada a l'absis central. Aquestes pintures, i divuit detallets més, van ser extrets l'any 1955 i traslladats a Barcelona. Una visita posterior al Museu d'Art de Catalunya em servirà per certificar-ne la vàlua ja que, malgrat que incompletes, les dues figures dels sants estan molt bellament representades, i resoltes amb gran mestria. Em sorprèn que Domènech i Montaner no en digui res, d'aquestes pintures que, per contra, sí que citen en les seves obres de capçalera Puig i Cadafalch i Josep Gudiol, dos altres grans divulgadors de l'art romànic de l'època, els quals hi van anar posteriorment.¹¹

Tres anys abans, però, amb la porta de la Col·legiata pels morros, i sense la possibilitat de fer la visita guiada, vaig quedar ben frustrat d'aquest començament tan gloriós de la caminada. La següent parada que tenia planificada era a casa de la família Bosch: l'Albert, la Margarita i el seu fill, en Josep Maria. Al matrimoni el coneixia des de feia anys, de Terrassa, ja que participaven activament en les tasques culturals de l'Ateneu Terrassenc, on també hi col·labora la meva mare. Al Josep Maria, per contra, fins aleshores només el coneixia a partir del llibre i la pàgina web que ell havia escrit i publicat, com a bon

11. «Dels tres absis, el central és sumptuosíssim (...) decorant-lo riques pintures murals avuy quasi destruïdes». CADAFALCH, Josep Puig; FALGUERA, Antoni de; GODAY i CASALS, Josep: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, volum III. Institut d'Estudis Catalans (1918), p. 440; i «En aquest lloc de la sumptuosa construcció hi hem vist restes de decoració mural, que la inclemència dels temps va menjant-se cada dia. Sembla que s'hi veien rengleres de sants i decoració geomètrica rodant les columnes, els arcs i els petits nínxols». GUDIOL i CUNILL, Josep: *Els primitius: Els pintors i la pintura mural*. Edita S. Bàrbara (1927), p. 336.

coneixedor del Montsec que és. De fet, tant el llibre com la pàgina web m'havien servit per preparar-me la visita a Àger.¹² Quan per fi vaig localitzar la casa a la part alta del poble i vaig trucar a la porta, pobres, me'ls vaig trobar rendits, esllanguits després d'haver donat dispesa a setze membres de la seva família, ja que s'acabaven de celebrar les festes del poble, que cada any s'escauen pels voltants del 15 d'agost i es clouen amb la tradicional cursa *Cos de la cordera*. Malgrat tot, em van fer un lloc a taula per atendre'm molt hospitalàriament i em van ensenyar la casa i el jardí, amb vistes panoràmiques sobre el Montsec d'Ares. Tenia moltes preguntes per fer-los i ells em van fornir d'informació molt valuosa: en Josep Maria, sobre els camins; i l'Albert i la Margarita, sobre la història d'Àger i els voltants. Pel que fa als camins, tenia un dubte de pes: totes les informacions de què disposava m'aconsellaven creuar la mola del Montsec pel coll d'Ares i baixar fins a Sant Esteve de la Sarga. Però jo estava disposat a provar un antic pas històric perdut en els anals del temps. Era una ruta que, hipotèticament, hauria fet construir ni més ni menys que Arnau Mir de Tost *in person* i que, segons una informació que tenia (gens contrastada, val a dir) i un mapa molt antic (i per tant, gens fiable), creuava el massís pel pas de Terradets. Ho feia des de l'Ametlla de Montsec, comunicant els vessants sud i nord d'aquest massís, després de passar per les runes de l'antiga esglésiola de Sant Miquel de Terradets. A més, havia aconseguit els *tracks* d'una excursió proposada a la pàgina web Wikiloc i duia, impresos a tot color i ben augmentats, deu fulls que enllaçaven el camí.¹³ Sobre el paper, doncs, la ruta es veia ben clara i semblava factible. En Josep Maria, però, arronsava les celles i es removia, cada vegada més neguitós, en el seu seient. Després d'un silenci perllongat va aixecar-se d'una revolada i va anar a buscar un plànol antic, per veure si ens aportava una mica de llum. El va desplegar al damunt de la taula i de seguida van convergir-hi tots

12. BOSCH i SAIZ, Josep Maria: *Misteris del Montsec*. Autoedició (octubre de 2010). I també la pàgina web: <https://www.serradelmontsec.com> (darrera consulta: desembre de 2022).

13. Penjat per un tal *TecnoFes* el juny de 2014: <https://es.wikiloc.com/rutas-senderismo/pas-de-terradets-sant-miquel-estacio-dager-16-3km-7153111>. El 2023 aquesta ruta ja no està al Wikiloc, però n'hi ha una altra de molt similar, d'en *PuntBTT*, el qual ja ens avisa que la ruta és "bastant perdedora" i que "hi ha un petit corriol però està bastant ocult per la vegetació. molta atenció": <https://www.wikiloc.com/hiking-trails/pas-de-terradets-sant-miquel-estacio-dager-16km-13695220> (darrera consulta: febrer de 2023).

els ulls. Vaig recordar la frase de Kapuscinski: «Plans, propòsits i somnis que dibuixo amb el dit sobre el mapa». Efectivament, en Josep Maria va començar a seguir amb el dit una línia de puntets molt prima i discontinua..., molt, molt prima, i discontinua de manera preocupant:

—Tens raó, sembla que hi hagi hagut un sender antic, però si vols que et digui la veritat... —va fer que no amb el cap i va gratar-se el clatell. (Els punts suspensius encara es van fer més grans i més suspensius).

Quan m'acomiadava de la família Bosch el dia s'havia acabat d'enfosquir. Tronava i llampegava, allà ben lluny, però ja s'endevinava que la tempesta venia de dret cap on érem, a grans gambades. Em vaig apressar, tant com les meves cames em permeteren, per buscar el recer de l'alberg, i just quan hi feia cap començaren a desplomar-se les primeres gotellades, de gran diàmetre, que esclataven com tomàquets madurs sobre el terra. Immediatament després, va començar a ploure amb ganes. El cel, marró espès, fosc i pesant, inusualment metàl·lic, va rebentar sense complexos i una cortina d'aigua va esclafir amb violència sobre tot el que hi havia a sota, sense cap mena de compassió ni treva.

—*¡Put a mierda del viento del norte!* —s'exclamava un parapentista, que entrà ben xop i carregadíssim de material, apropant-se a la recepció de l'alberg. Justament feia una estona en Josep Maria m'havia informat que els parapents poden volar molt bé amb el vent del sud, però no pas amb el del nord, perquè no es creen els corrents ascendents idonis per a poder-se envolar:

—Aquí al poble, qui més qui menys, tothom qui ha volgut s'ha tirat en parapent, ja que tenim amics que s'hi dediquen i, com qui diu, és «l'esport nacional del poble» —m'havia comentat, rient. Efectivament, Àger és una de les vuit millors zones del món per volar. Molts parapentistes venen de ben lluny per poder practicar aquest esport. A finals dels anys setanta del segle passat, apassionats de Lleida ciutat van començar a arribar a aquest paradís del vol lliure i van introduir, primer, el vol amb ala delta; i, sobretot a partir dels anys noranta, el parapent. El mateix noi de l'alberg s'hi dedica i m'allargà un fullet:

—Per si algun dia t'animes a volar amb un parapent biplaça, conduït per un dels nostres instructors —deixà anar.

Em vaig tancar a l'habitació Gregal. Presoner de la tempesta, vaig sopar unes barretes energètiques que duia a *La Pesanta*. Enfundat a dins del sac, doblement protegit per la tela sintètica i per l'edifici que em contenia, vaig lliurar-me al son reparador mentre a fora, a un parell escàs de metres, les

inclemències meteorològiques no cessaven i el martell de Thor colpejava, juganer però amb notable violència, sobre els cims i marges, camins i valls, fent néixer resquills i guspises espurnejants que il·luminaven la fosca nit, definitivament rendida i atemorida.

Anant a peu i amb la que queia, aquella nit de 2016 no em va ser possible visitar un dels reclams més grans que actualment té Àger. Tres anys més tard, però, era allà, dret a la cua i amb l'entrada a la mà. Sabia que a mig camí del Coll d'Ares, hi ha el PAM (Parc Astronòmic del Montsec) que sota el lema d'«El millor cel de Catalunya» realitza activitats guiades per poder veure l'Univers i veure-hi més enllà de l'abast dels nostres ulls. En apropar-me a l'aparcament, aquell dia d'agost, vaig quedar parat de la quantitat de gent que s'hi congregava per a les visites de les 22 h... i de les 00 h!

El jove que ens guiava va fer-nos entrar dins d'una de les cúpules habilitades per observar el firmament. Vam seure en rotllana, en còmodes butaques, i el que visualitzàrem ho vam fer a través de pantalles d'ordinador, molt ben situades. El discurs narratiu era molt punyent i directe:

—Estem veient el cúmul globular d'estrelles M13, situat a la constel·lació d'Hèrcules. Abriga més de 100.000 estrelles i es troba a 20.000 anys llum de distància —i ara ve el toc efectista—: Això vol dir que la llum que ens arriba és la de fa uns 22.000 anys, quan aquí vivíem al paleolític i les persones començaven a habitar Altamira.

La segona estrella ja ens apropava una mica més al present:

—Aquesta és M57, altrament dita la «Nebulosa de l'Anell», a la constel·lació de Lyra. És una de les nebuloses més ben conegudes i està situada a uns 2.000 anys llum de la Terra. Si ens veiéssim amb la llum que ara ens arriba, estaríem a l'època romana, vestits amb túnica i sandàlies.

Després vam sortir a l'exterior per veure a través d'uns telescòpics portàtils Saturn i els seus anells; i vam acabar en el que ells anomenen «L'Ull del Montsec», una gran cúpula mòbil de 12 metres de diàmetre, on vam visualitzar el documental d'animació en 3D *We are Stars*. Us he de confessar que vaig acabar marejat com una sopa de la rapidesa i virtualitat de tot plegat i que durant el visionat de moltes de les escenes, tancava els ulls.¹⁴ Sort que al final, «L'Ull del Montsec» es va anar obrint, tot lentament,

14. El podeu veure (però sense l'efecte del 3D), aquí: https://www.youtube.com/watch?v=2U_10eFMZbs (darrera consulta: desembre de 2022).

per deixar-nos completament bocabadats veient la volta celeste al nostre damunt: una de les panoràmiques nocturnes més interessants que mai abans hagués vist; tot i que també m'havia meravellat mirant el cel des de les profunditats del desert del Sàhara, o al bell mig d'Atacama. Acomodat a la butaca i situat davant per davant de l'Univers, que es desplega majestuós, sense cap indici de timidesa, vaig deixar-me deixondir en un estat d'ataràxia complaent. Que curiós que el cel estelat, que tenim tan a l'abast i tan habitualment disponible, ens sigui tan estranger en les nostres quotidianitats...

Quan, passats uns mesos, vaig llegir un article de premsa sobre el PAM, vaig encerclar una frase que em va agradar molt. Preguntat pel periodista: «Quin mètode hi ha per saber si aquesta estrella avui existeix o no?», l'astrònom Joan Pujol responia: «Cap: els astrònoms som arqueòlegs de l'espai; el que veiem és llum que ens permet analitzar les estrelles del passat».

Dia 2: AVUI.

ÀGER – SANT MIQUEL DE TERRADETS – HOTEL TERRADETS (CELLERS)

ABANS (MATÍ):

Mhe posat en marxa ben d'hora, per allò d'aprofitar bé el dia, que prometia ser llarg, si tot sortia bé; o llarguíssim si hi havia algun contratemps. La ressenya que duia apuntava més de 16 quilòmetres, però en realitat jo n'havia calculat uns 23 i escaig, des d'Àger fins a prop de Cellers. El terra estava humit. L'ambient era fresquet i caminava lleuger. «Sò Jo» cantava, alegre, l'Alidé Sans, aquesta extraordinària cantant aranesa la veu de la qual em té ben captivat. I jo anava cantant amb ella, al seu costat, tots dos caminant per aquesta pista planera que a poc a poc deixava enrere Àger i ens apropava a les afraus encimbellades del Montsec. «*Coma didies tu: era vida passe e tot càmbie. Sò jo, sò jo, sò jo...*»¹⁵

15. La veureu explicant el perquè d'aquesta cançó i cantant-la en aquest enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=RpdNPCgvARg> (darrera consulta: desembre de 2022).

Un esbufec m'ha fet girar. L'Alidé ha desaparegut i he emmudit. Un corredor (ara en diríem un *runner*) se m'atansava i s'ha posat a caminar al meu costat. M'ha dit que era de Vilassar de Mar i que estava de vacances amb la família. Quan li he explicat a grans trets en què consistia la meva caminada, per mirar de respondre a la seva pregunta de «què estava fent tan d'hora i tot sol, caminant per allà i tan carregat», ha posat uns ulls com dos plats. Emmirallant-me en la seva mirada atònita, tot d'una m'he sentit com si fos una mena d'Alexander Supertramp i m'estigués dirigint «cap a terres salvatges», buscant un vetust autobús abandonat a les llunyanes terres d'Alaska.¹⁶ Per tal de no refredar-se, l'home de Vilassar ha continuat corrent i més endavant me l'he tornat a trobar, ara de cara, tornant amb la família per esmorzar. Cadascú ha seguit el decurs del seu camí, en direccions oposades.

La plàcida caminada per aquesta pista agrícola encara hauria estat més plàcida sense les «mosques-pilot»: uns petits insectes voladors que tots els caminadors i trescadors coneixem de sobres perquè tenen l'estrany vici de situar-se amb notable perícia a dos dits dels ulls, de manera que viatgen amb tu, aprofitant la inèrcia del caminant, empipant força; i desapareixen, tot d'una, havent fet uns quants quilòmetres al teu costat o, millor dit, gairebé al teu damunt.

Quan he arribat al poble de l'Ametlla de Montsec, aquest encara feia el ronso. Cases i carrers s'anaven despertant, lleganyosos i entumits, i el silenci reverent era tan sols esberlat per escadusseres veus veïnals que es desitjaven el bon dia. M'he assegut en un banc, al darrere mateix de l'església i al costat d'uns jocs infantils i d'una cistella de bàsquet. Cap nen a la vista. Tampoc cap adult. He esmorzat una mica (una altra barreta energètica, «ja en començo a estar ben tip!»), i he continuat la marxa. Com que tenia molt clar que havia d'arribar a l'estació d'Àger he seguit el ferm rodat, una mica mecànicament, carretera enllà i quan he descobert que l'he cagat, que he perdut la traça del sender marcat que calia haver seguit, ja era tan avall que he decidit acabar d'arribar fins a la carretera i avançar, una mica temeràriament, per la vorera de la C-12. Això no obstant, he gaudit durant la baixada d'una vista immillorable sobre l'allargassat embas-

16. Referència directa al conegudíssim llibre de: KRAKAUER, Jon: *Cap a terres salvatges*. Símbol editors (2012); i al desconegudíssim, però també molt interessant: MACCANDLESS, Christopher: *Back to the Wild*. Twin Star Press (2013).

sament de Camarassa i l'altiva torrota de la baronia de Sant Oïsmè, ben enlairada de puntetes i aguantant la respiració, sobre un punxegut merlet de roca, aturonat.

A l'estació d'Àger, m'he quedat encantat mirant (o admirant, millor dit) els vagons pintats que hi ha en una via morta, per fer promoció del *Tren dels Llacs*. Des d'aquí, calia utilitzar les impressions a tot color de la ruta que havia baixat d'Internet. Suposo que Domènech i Montaner devia creuar aquest congost per la mateixa ruta que va seguir l'excursionista Joan Roig, qui va travessar-lo amb tartana el juliol de 1920. Explica que, a vint minuts al sud de Cellers «*es troba la casa dita de peatge, situada al quilòmetre 53 de la carretera, lloc on antigament es pagava un dret pel pas dels Terradets*». I continua: «*Aquest indret és el més engorjat, escorrent-se les aigües encaixonades per alts penyalars, per on s'enfilava el camí vell en el lloc que's coneixia per l'escala sobirana o del caragol*». Però jo no acabava de veure-ho clar. L'antic mapa de l'Alpina, de l'any 1992 a escala 1.40.000, sí que marcava un «camí» que, des de l'Ametlla de Montsec s'esfilagarsava fins a l'antic poble dit de «Torre de l'Escuma» («antic poble» marca el mapa) pel «Camí d'Àger a Tremp» passant, efectivament, per «l'Escala del Cargol». Com sempre, sobre el mapa es veia fàcil... però a mi no m'acabava de convèncer el fet de poder quedar mig penjat a uns 300 metres i escaig de desnivell sobre les aigües de La Noguera Pallaresa, enmig d'unes afraus impracticables i esgarrinxat de cap a peus. Per contra, tenia les traces «màgiques» de l'itinerari de Wikiloc que, si més no, era força més modern que el mapa de 1992.

De manera que, amb els fulls impresos a la mà, he travessat el pont sobre la via del tren i m'he enfilat pel barranc de les Cols. Inicialment, el camí no revestia cap tipus de dificultat perquè seguia una antiga pista de terra, paral·lela a uns pals de fusta creosotats que semblaven ser d'electricitat de baixa tensió. Ben ràpidament, però, la pista s'ha transformat en camí, el camí en sender, el sender en corriol i aquest en un filet de traçat escàs, fràgil i intermitent, amb prou feines perceptible. A poc a poc, mirant de no perdre els estreps, he travessat torrentades seques i m'he enfilat a turons esquerps, mirant de no allunyar-me massa dels pals d'electricitat, que anaven fent la seva via aèria i m'indicaven més o menys la meua. Entre l'espessa tofa de matolls, garrics, boixos, argelagues i arítjols, una vegetació idònia per transitar-hi camp a través i quedar com un Sant Crist de rascades i esgarra-

pades, de tant en tant he trobat una diminuta marca de pintura... verda! «A qui se li acut, enmig de tota aquesta vegetació?» m'he dit, indignat. Eren unes petites i mimètiques marques verdoses, esquitxos com una unglà de grans i molt, molt antigues. Amb paciència i perícia he anat fent. M'he entrebancat amb una filferrada punxent i rovellada «maleït sia!», situada al capdamunt d'un petit turó, i he pensat en un possible niu de metralladores de la Guerra Civil. Finalment, esgarrinxat, suat, cansat i molt desanimat, he arribat a la via del tren i, poca estona després, a la carretera. Allà m'esperava un desconcertant pal indicador amb la informació següent: «Sant Miquel de Terradets, 1 h 15 min». I jo, és clar, incaut de mi, he pensat que si hi havia un pal indicador era perquè el camí devia millorar a partir d'aleshores, de manera que m'hi he llençat de cap, sense saber ben bé el que m'esperava... «Ai, Josep Maria, quanta raó tenies!»

Quan una infinitud d'hores més tard he descobert aquell benaurat túnel, sota la via del tren, ja no podia més. Estava rebentat, suat, assedegat i no sabia ben bé on em trobava. No podia amb l'ànima, ja no tenia esma per cantar, i llavors he dit: «Prou!» I m'he assegut. «D'aquí no hi ha qui em mogui. Ni un mil·límetre! N'estic fins el nassos!» —he cridat, impotent—. M'he estirat sobre *La Pesanta*, xopat de suor, a l'ombra del pont per sobre del qual passa, de temps en temps, l'alegre *Tren dels Llacs* i per sota del qual, qui ho diria, jo esllanguia de calor.

ARA (TARDA):

Després d'abeurar-me fins a la sacietat a la font que hi ha en l'aparcament de vehicles de la paret de les Bagasses, i gràcies a l'airet que s'ha girat tot d'una, encaro el que queda de camí, fent via cap al nord. Ho tinc clar. Vaig a totes!

—Aquesta refotuda caminada la faré jo, tot sol, com que em dic Enric!

Passo per sota de la Roca Regina, imponent mola llaminera per als escaladors i penso, mirant-la de reüll, que tal vegada sigui la nostra gran paret d'El Capitan, a Yosemite. Emili Civis va escriure en el seu llibre que «La via CADE de la paret d'Aragó del congost de Mont-rebei, juntament amb la via CADE a la paret de les Bagasses del pas de Terradets, són dues de les vies en roca calcària més llargues del país». Com que vaig a sac i ara ja no m'atura res ni ningú, miro la mola de fit a fit i crido, com un salvatge: «Salve Regina!» que és la pregària que feien els

monjos cristians abans d'anar a dormir. «-ina, -ina, -ina...» rebota de la paret estant. Per aquesta imponent estesa de paret calcària del Montsec hi han passat les millors espases de la nostra escalada. Per alguna part d'aquesta gran *tàpia*, hi circula la via Anglada-Guillamón, oberta l'any 1959 per Josep Manuel Anglada i Francesc Guillamón; i la via CADE, acabada d'obrir l'any 1977 (dotze anys més tard de ser iniciada) per Emili Civis, Ferran Abella, Claude Colin i Emili Gil: una escalada exigent de 600 metres de paret graduada en 5+. Sense cap mena de dubte, penso de nou en les *tàpies* de Yosemite, l'Anglada i en Civis, amb en Jordi Pons, serien els nostres John Long, Jim Bridwell i Will Westbay.

A partir d'aquí, m'incorporo a l'antiga carretera a Tremp i se'm faciliten força les coses. Accelero una mica però encara vaig més aviat lent. Acabo de flanquejar la monumental Roca Regina, altívola i vigilant, darrer merlet que aguaita el congost de Terradets. A poc a poc la gorja es va obrint cap al nord, cap a l'embassament, cap al nounat Jussà, cap a les llums, ara minvants, d'una tarda avançada, que m'encalquen sense que hi oposi cap mena de resistència. Em deixo fer; el camí em mena. Vaig molt tocat, de peus, d'esquena i de cames i avanço sense esma, caminant com un zombi: un *walking dead* amb motxilla i cara de mòmia. Travesso uns túnels i després un pont, tornant al costat de la C-13. Just en aquest punt s'inicia un bonic sender pedestre, recentment inaugurat, que ressegueix aquesta part de l'embassament sense haver d'anar pel voral de la carretera: «Lloats sian els Déus!», crido. Camino com un autòmat i passo, trinxat del tot, pel costat del trencall de Cellers. Una mica més enllà, a peu de carretera, lleigeixo, com si fos un rètol lluminós:

H-o-t-e-l T-e-r-r-a-d-e-t-s.

«És el meu Shangri-La!» penso.

Quan obro la porta de la recepció, noto com dues noies s'ensorren al darrere del taulell. Són les joves recepcionistes que, en veure aparèixer aquella mena de mort vivent amb motxilla bruta i polsegosa, em pregunten retòricament: «Però tu d'on surts?»; i jo, amb un fil de veu molt feble, perquè tinc el coll ben ressec i ple de pols de l'epopeia gilgamèshica d'avui, indico cap al sud alhora que els suplico, més que no pas els preguntto, si tenen alguna habitació disponible. Una de les dues somriu. Em diu que «sí». M'allarga una clau: Núm. 316. «És la clau del Nirvana!» em dic.

Però de moment no tinc ànims ni de pujar-hi, a l'habitació. De fet, tinc una gana de llop ja que no he menjat res des de l'esprimatxada barreta energètica d'aquest matí, que (recordeu-ho) seguia al migrat sopar

d'ahir nit, unes altres dues barres energètiques. O sigui que, abans de veure *la suite* i d'instal·lar-me, dutxar-me i refer-me, m'arrossego com un llimac fins al restaurant-cafeteria de l'establiment, deixo *La Pesanta* en una de les cadires de la taula que escullo i demano un entrepà de secallona «de mida gegant, si us plau» una ampolla de litre i mig d'aigua «ben fresqueta» i una Coca-cola de llauna amb glaçons i rodanxa de llimona inclosa: sucre a dojo, directe a la vena.

Bec el litre i mig d'aigua d'una atacada i empenyo l'entrepà perquè vagi entrant. No recordo haver gaudit tant de tan poc, gastronòmicament parlant. No deixa de fer-se'm estrany que, només uns metres més enllà, hi hagi una piscina espectacular amb tot de banyistes tirant-se de cap a l'aigua, d'esquena i en bomba, mentre que jo no puc fer ni un sol pas més... Ben surrealista.

Quan finalment entro a l'habitació, no m'ho puc creure «Ho deia de broma que seria una suite!» Em recloc a dins, fermat amb clau i forrellat i ja no tornaré a sortir fins l'endemà. Tanco la porta, tanco les finestres, tanco l'aigua (després d'una dutxa més que ben merescuda), tanco els llums, tanco els ulls i bona nit cargols!

Abans de quedar-me ben clapat, però, recordo una cita de la gran viatgera Vita Sackville-West, escrita també després del seu primer dia criminal transitant per les muntanyes perses: «(...) de manera que al final d'aquell primer jorn no només em feien un mal escandalós tots els músculs que a cada pas que feia veia les estrelles, i estava dèbil com una goma donada, sinó que també tenia butllofes als talons i els dits dels peus morats; qui sàpiga de la incomoditat de caminar per un camí rural normal i corrent amb butllofes als peus hauria de provar un llarg descens pel vessant d'una muntanya i després donar la seva opinió. Però no hi havia volta de full, no tornariem enrere. Vaig pensar abatuda que em quedaven dies i dies de trescada per davant; i en aquell moment no tenia l'estat d'ànim adequat per entendre que, més aviat o més tard, els músculs s'enduririen i els peus es farien amb el camí i s'anirien reforçant».¹⁷

17. La cita original l'havia llegit en la versió castellana de l'editorial *Minúscula Pasajera a Teheran*; més tard, però, Tushita edicions n'ha fet una traducció al català: SACKVILLE-WEST, Vita: *Dotze dies*, traducció de Pau Gener. Tushita edicions (2021).